

Кондратюк Т.В.,
докторант кафедри філософії
та методології державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
кандидат науки з державного управління

ВИКОРИСТАННЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ЦІЛЯХ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКОЇ СІМЕЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті показано, що в сучасному світі органи державного управління багатьох країн схильні вибудовувати сімейну політику на підвалинах спеціальних наукових, зокрема конкретно-соціальних, досліджень. Опрацьовано результати досліджень проблематики більш інтенсивного залучення чоловіків до життя їхніх сімей, здійснених науковцями системи ООН, Європейського Союзу та окремих країн різних регіонів світу. Обґрунтовано систему рекомендацій з удосконалення державно-управлінської сімейної політики щодо чоловіків за основними її напрямками, якими є: політика на ринку праці; політика в галузі освіти та ЗМІ; політика в галузі сімейного права; політика в галузі охорони здоров'я; політика в галузі соціальних послуг.

В статье показано, что в современном мире органы государственного управления многих стран склонны выстраивать семейную политику на основах специальных научных, в частности конкретно-социальных, исследований. Обработаны результаты исследований проблематики более интенсивного привлечения мужчин к жизни их семей, осуществленных учеными системы ООН, Европейского Союза и отдельных стран различных регионов мира. Обгрунтовано систему рекомендаций по совершенствованию государственно-управленческой семейной политики в отношении мужчин по основным ее направлениям, которыми являются: политика на рынке труда; политика в области образования и СМИ; политика в области семейного права; политика в области здравоохранения; политика в области социальных услуг.

In the article it is shown that in the modern world governments of many countries are inclined to family policy development on the basis of special scientific research including concrete social ones. The results of research devoted to the problems of more intensive men's involvement in their families' life which have been realized by academics from the UN System, the European Union and some countries from different regions of the world are elaborated. The system of recommendations for improvement of the family policy concerning men is substantiated under such headings: labor market; education and media; family law; health; social services.

Вступ. Фундаментальною і водночас вельми актуальною проблемою галузі державно-управлінських наук є обґрунтування шляхів удосконалення системи механізмів державного управління сферою сімейних (родинних) відносин. Для розв'язання цієї проблеми вельми корисним є, зокрема, звернення до напрацювань у галузі державного управління та публічного адміністрування, що здійснені фахівцями Організації Об'єднаних Націй та Європейського Союзу. Їхня сукупність складає загальновизнані концептуальні та науково-прикладні підвалини світової практики провадження сімейної політики держави. Ретельне врахування цих напрацювань розширить можливості звернення до

відповідної сукупності фундаментальних і прикладних розробок державного управління як академічної дисципліни і кращих надбань зарубіжної практики державного регулювання сфери родинних відносин з метою їхнього плідного використання в Україні.

Постановка задачі. Метою дослідження є формулювання, зокрема за рахунок звернення до розробок спеціалістів, що працюють у межах парадигм, які прийняті Організацією Об'єднаних Націй та Європейським Союзом, концепції посилення ролі чоловіків у родинному житті в контексті нинішніх пошуків, що здійснюються провідними вітчизняними та зарубіжними представниками галузі наук державного управління і публічного адміністрування. Спираючись на ці концептуальні напрацювання, можна буде синтезувати систему пропозицій стосовно відповідної переорієнтації державно-управлінської сімейної політики, що є вельми значущим із точки зору посилення теоретико-методологічної та практично-прикладної бази вдосконалювання механізмів регулювання сфери сімейних відносин в Україні. Цю мету було досягнуто шляхом розв'язання низки конкретних наукових завдань, що зводилися до такого: сформулювати умовне основне гасло формування та провадження державно-управлінської сімейної політики на початку ХХІ століття; встановити характер зв'язку між науковими, зокрема конкретно-соціальними, дослідженнями та практикою провадження державно-управлінської сімейної політики, спрямованої на інтенсивніше залучення чоловіків до життя їхніх сімей; опрацювати результати досліджень цієї проблематики, здійснені науковцями системи ООН, Європейського Союзу та окремих країн різних регіонів світу; обґрунтувати систему рекомендацій з удосконалення державно-управлінської політики щодо батьківства за основними її напрямками.

Аналіз попередніх досліджень. У процесі попередніх досліджень нами доведено, що **нова державно-управлінська політика передбачає істотно ширше залучення чоловіків до життя їхніх сімей**, ніж це практикувалося раніше. Подібно тому, як останнє десятиліття минулого сторіччя проходило під девізом «Подолати патріархальність!», перше десятиліття нового сторіччя на перший план у міжнародному порядку денному висунуло **гасло «Повернути чоловіків у родину!»** [див. у першу чергу: 7]. Як ми бачили, в сучасному світі державно-управлінські лідери багатьох країн схильні вибудовувати сімейну політику на підґрунті спеціальних наукових, зокрема конкретно-соціальних, досліджень. Тож не дивно, що у справу адаптації згаданого гасла до потреб прикладної сімейної політики та родинноцентричної соціальної практики вельми вагомий внесок зробили та продовжують здійснювати науковці, насамперед ті, в фокусі уваги яких перебуває державно-управлінська проблематика.

Експерти Європейського Союзу голландська дослідниця Т.Кнейн (Knijjn) і німецька дослідниця І.Остнер (Ostner) разом із молодим німецьким науковцем К.Шміттом (Schmitt) під кутом зору міжнародного

порівняльного аналізу розглянули роль чоловіків у формуванні їхніх сімей. Цікавою, хоч і прикрою, є та обставина, що дана проблематика майже не досліджувалася представниками світової демографічної та соціологічної науки. Підкреслюється, що емпірична база праці є обмеженою просто через брак надійних і порівнянних відомостей. Проте представлені кількісні та якісні дані підтвердили вихідне авторське припущення стосовно того, що **чоловіки є важливими агентами процесів формування сімей та змін у родинному житті**: вони не лише пізніше стають батьками, але й ідеальний розмір сім'ї за їхніми уявленнями є меншим, ніж за уявленнями жінок. Від цієї тенденції відхиляється лише незначна частина з-поміж розглянутих дослідниками країн. Ретельний порівняльний кількісний аналіз продемонстрував, що наявність або відсутність партнерів чи роботи, а також рівень одержаної освіти впливають на плани чоловіків стосовно батьківства. Зокрема, наявність або відсутність партнерів і безробіття або через неможливість знайти роботу, або з певних власних міркувань у більшості випадків спричиняють негативний вплив на плани чоловіків мати дітей. *Якісне дослідження* дозволило виявити окремі аргументи, що їх висувають чоловіки на користь свого прагнення відстрочити батьківство або не мати більше дітей. Чільне місце посідає проблема житлових умов, але нею коло аргументів не обмежується. Вельми поширеними в різних країнах є міркування чоловіків стосовно того, щоби не опинитись «ув'язненими» в межах сім'ї або щоби запобігти втраті відносно «вільного» способу життя. Чоловіки дійсно спроможні відсунути прийняття критичного для формування сім'ї рішення щодо народження дитини, і значна частка їх демонструють схильність дотримуватися цієї позиції, якщо їхні жінки-партнерки не наполягатимуть, не ставитимуть питання руба [див.: 6, р. 194].

Авторитетна британська дослідниця Н.Фінч (Finch) також під кутом зору міжнародного порівняльного аналізу розглянула проблему гендерної справедливості у використанні часу батьками та матерями [див.: 4]. Базою для порівняння виступали країни «старої» Західної Європи. Показано, що в цьому регіоні світу здавна була вкорінена та ще на початку останнього десятиліття минулого сторіччя домінувала майже повсюдно, за єдиним винятком Данії, так звана *модель сім'ї, що передбачає наявність годувальника* (англ. the breadwinner model of the family), з переважанням гендерного поділу праці: батько витрачає більше робочого часу на оплачувану працю, ніж на піклування про дітей, а мати в середньому більше свого робочого часу витрачає, займаючись неоплачуваною працею в домашньому господарстві та піклуванням про дітей. Зосібна, спостереження показували, що наявність малої дитини здійснює істотний вплив на обсяги часу, який витрачається на оплачувану працю, матерів, але не батьків, і це підкреслювало значущість материнської ролі, присвяченої піклуванню. Утім, існує суттєва різниця в частині розподілу робочого часу між окремими країнами, яку не слід недооцінювати.

Протягом останніх двох десятиліть позиції моделі сім'ї, що передбачає наявність годувальника, помітно послабились у скандинавських країнах. Однак спостерігаються ознаки того, що в решті країн «старої» Західної Європи через недостатню увагу до гендерних аспектів політики зайнятості ця модель зберігається як панівна. У цих державах, як і раніше, піклування про дітей розглядається в якості приватної справи. Тобто матері повинні покидати оплачувану працю з моменту народження дітей і повертатися до складу робочої сили суспільства лише тоді, коли їхні діти стануть значно старшими. Матеріали дослідження Н.Фінч дають нам підстави наголосити на тому, що подібні відмінності зумовлені радше не специфікою громадської свідомості, а суто політичними причинами, особливостями розвитку підсистеми механізмів державного управління сферою сімейних відносин. Наприклад, у Норвегії наприкінці 1980-х і на початку 1990-х років матері дотримувалися моделі, що передбачає наявність годувальника, та ще й у «сильному» її варіанті. Це було викликано слабкістю суспільної системи піклування про дітей і водночас тим, що відпустка для догляду за новонародженими відносно непогано оплачувалася. З того часу суспільна система піклування про дітей у цій країні істотно покращилася, а позиції моделі сім'ї, що передбачає наявність годувальника, відповідно вельми істотно послабилися [див.: 4, р. 279].

З початку нинішнього століття отримали потужний розвиток науково-прикладні розробки проблематики батьківства як об'єкта державної сімейної політики. У даному контексті йдеться про батьківство на відміну від материнства, тобто про батьківство як одну з сімейних соціальних ролей чоловіків. Південноафриканський фахівець Т.Бердшоу (Beardshaw) слушно зазначає, що, оскільки існує консенсус стосовно необхідності посилити залучення чоловіків до родинних справ, то особливу увагу треба приділити, з одного боку, відповідним дослідженням, з іншого – управлінській політиці та програмам [див.: 3]. Розглянемо по черзі ці два аспекти проблеми, причому другий зі зрозумілих причин дещо докладніше.

Волиємо підкреслити, що в цій царині *досліджень* вагомі результати отримано за рахунок застосування мета-аналізу [див., напр.: 1]. Впливова південноафриканська дослідниця Л.Ріхтер (Richter) зі співавторами розглядають як принципово важливий момент необхідність наголошувати на значущості поняття «соціального батька» (англ. “social father”). Його застосування надає можливість належної оцінки та визнання роботи чоловіка з піклування незалежно від того, чи є він водночас і біологічним батьком дитини та чи проживав разом із дитиною протягом тривалих періодів. Акцентується та обставина, що необхідно всебічно розібратися з сутністю чоловічої участі у вихованні дітей та житті сімей і визначити, які саме компоненти чоловічої взаємодії з дітьми є найбільш критичними, найважливішими та якої підтримки чоловіки потребують для їх здійснення [див.: 8, р. 70].

Вимагають спеціального дослідження аспекти проблематики, пов'язані з розгортанням процесів глобалізації. Про корисність їх вивчення свідчить наступний факт. Низка конкретно-соціальних досліджень, проведених у Європі та США, наочно продемонструвала чоловічі стреси, що породжуються батьківством в умовах імміграції або трудової міграції. Однак, як і раніше, мало що відомо про те, яким чином краще пом'якшувати, зменшувати ці негативні впливи [див.: 9]. У розв'язанні цієї проблеми, як і багатьох суміжних, допомогти державним і політичним діячам та громадськості повинні саме науковці.

Основні напрями державно-управлінської політики щодо батьківства охарактеризуємо, спираючись на установчу працю Л.Ріхтер і співавторів [див.: 8, р. 71–74]. Стосовно **політики на ринку праці** ми цілком згодні з іншим провідним фахівцем Т.Бердшоу в тому, що оподаткування, виплати та пільги, зайнятість, піклування про дітей і система батьківських відпусток мають базуватися на принципі, згідно з яким обидві категорії шлюбних партнерів – і батьки і матері – повинні нести спільну відповідальність за фізичне, психічне, соціальне здоров'я та добробут дітей [див.: 3]. Ключовою цариною трудової політики, у якій управлінські ініціативи спроможні здійснювати матеріальний внесок у залучення чоловіків до піклування про дітей та сімейного життя, є надання оплачуваних батьківських відпусток. Однак, навіть коли відповідна можливість передбачена законодавством, чоловіки часто не бажають користуватися цією пільгою. Причиною є культурні впливи, специфіка прийнятої сімейної політики або ж особливості трудового менталітету. Зосібна, як ми вже зазначали (а тепер хочемо підкріпити свою позицію посиленням на ще одне авторитетне джерело), у переважній більшості країн світу зберігаються соціальні очікування стосовно того, що з народженням дітей батько більшою мірою зосередиться на виконанні родинної соціальної ролі годувальника, мати – піклувальниці [див.: 2]. Нові перспективи для чоловіків, що бажають залучення до справи піклування про дітей, відкривають такі інновації ринку праці, як запровадження батьківських пільг, використання гнучкого графіку і роботи на дому, розвиток телекомунікаційних технологій та ін.

Говорячи **про політику в галузі освіти та ЗМІ**, Т.Бердшоу доводить необхідність запровадження загальнодержавних освітніх програм для дітей, спрямованих на пропагування спільної відповідальності чоловіків і жінок за виконання в майбутньому всіх домашніх і взагалі сімейних обов'язків [див.: 3]. Ця пропозиція виглядає цілком слушною і важливою. Однак у сучасному світі за рахунок запровадження подібних програм без підтримки з боку ЗМІ можна досягти лише обмеженого успіху. Контент-аналіз ЗМІ показує, що велика частина матеріалів містить образи чоловіків як батьків «другого гатунку», лише «частково зайнятих» у сім'ї та менш компетентних, з меншим обсягом батьківських обов'язків і більшим обсягом обов'язків годувальника порівняно з жінками [див.: 10].

Дослідження рекламних телевізійних передач у США дозволяє дійти висновку, що, коли в них з'являються чоловіки, залучені до сімейних справ, «ті, хто залучений, не повинні знати, як готувати їжу, або прибирати, або піклуватися про хвору дитину» [див.: 5, р. 456]. Подібним образам чоловіків у ЗМІ мають прийти на зміну інші, що подаватимуть чоловіків як активно залучених до піклування про дітей та «рутинної» домашньої праці. Також існує потреба використання ЗМІ для пропагування співробітництва між різними поколіннями. Йдеться про формування позитивного іміджу людей похилого віку у сфері сімейних відносин і суспільстві в цілому шляхом відображення дорогоцінної, незамінної підтримки, яку вони надають своїм дітям та внукам.

Що стосується **політики в галузі сімейного права**, то останнє, як відомо, покликане гарантувати дітям захист і підтримку з боку обох шлюбних партнерів – і батька і матері. З цих позицій, на думку Л.Ріхтер зі співавторами, норми законодавства стосовно підтримки дітям і сім'ям, успадковування майна тощо повинні заохочувати чоловіків до справи виховання дітей, піклування про них, незалежно від того, чи є вони біологічними батьками. Нині ж у світі законодавство про піклування надає перевагу жінкам перед чоловіками. Через це, наприклад, у випадках, коли чоловіки, що є біологічними батьками, отримують податкові пільги за наявність і утримання дітей, подібні пільги відсутні для соціальних батьків, тих численних чоловіків, що мають за утриманців дітей, які не є їхніми власними [див.: 8, р. 72]. У межах державної сімейної політики таку ситуацію слід змінювати на користь чоловіків, зокрема тих, що стають соціальними батьками. Подібним чином є сенс запроваджувати податкові стимули для економічно активних членів сім'ї з метою збільшення обсягів матеріальної підтримки, яку вони надають представникам старших поколінь.

Внесок батьківства в реалізацію завдань соціальної політики звичайно недооцінюється в межах **політики в галузі охорони здоров'я** в тій частині, що стосується чоловіків. Скажімо, за свідченням спеціалістів, психологічний перехід чоловіків до стану батьківства може бути настільки ж драматичним, наскільки перехід жінок до стану материнства. Однак на необхідність відповідного медичного та соціального обслуговування чоловіків нерідко не звертається ніякої уваги. Фахівці вважають, що послуги з охорони здоров'я повинні стати більш «дружніми до чоловіків-батьків» і враховувати той факт, що багато з-поміж рішень, які впливають на здоров'я жінок і дітей, приймаються чоловіками, і з цієї причини останні також потребують охоплення заходами з покращення харчування, профілактики захворювань та ін. У роботі з сім'ями має братися до уваги необхідність специфічних послуг з охорони здоров'я для чоловіків, включаючи психологічну підтримку в період вагітності дружини [див.: 8, р. 73].

Подібним чином повинна стати більш «дружньою до чоловіків-батьків» **політика в галузі соціальних послуг**, що надаються сім'ям,

дітям і різноманітним спільнотам. Її треба переорієнтувати з метою більш інтенсивного залучення чоловіків до життя їхніх дітей і сімей. Соціальні послуги та програми, що продемонстрували здатність сприяти досягненню цієї мети, мають широко розповсюджуватись у якості моделей результативної та ефективної діяльності. Також слід розгортати підготовку кадрів для формування та здійснення програм реалізації такої політики [див.: 3]. Тільки органічне сполучення охарактеризованих напрямів роботи даватиме належні результати. Це повною мірою стосується й узагалі діяльності з удосконалення механізмів державного управління сферою сімейних відносин.

Висновки. Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що продовжено систематизацію та поглиблено аналіз нових підходів до системи механізмів державного управління сферою сімейних (родинних) відносин. Ці результати відображено, зокрема, в наступних положеннях:

- обґрунтовано тезу про те, що на початку XXI століття основним гаслом формування та провадження сімейної політики держави на світовому рівні став девіз «Повернути чоловіків у родину!»;

- показано, що в сучасному світі органи державного управління багатьох країн схильні вибудовувати сімейну політику на підвалинах спеціальних наукових, зокрема конкретно-соціальних, досліджень;

- наведено результати досліджень провідними експертами-науковцями Європейського Союзу ролі чоловіків у формуванні їхніх сімей і проблеми гендерної справедливості у використанні часу батьками та матерями;

- підкреслено, що навіть у такій групі економічно високорозвинених країн, як держави «старої» Західної Європи (за винятком скандинавських), через недостатню увагу до гендерних аспектів політики зайнятості панівні позиції зберігає так звана модель сім'ї, що передбачає наявність годувальника, причому це зумовлено радше не специфікою громадської свідомості, а суто політичними причинами, особливостями розвитку підсистеми механізмів державного управління сферою сімейних відносин;

- продемонстровано, що з початку нинішнього століття отримали потужний розвиток науково-прикладні розробки проблематики батьківства (на відміну від материнства, тобто як однієї з сімейних соціальних ролей чоловіків) в якості складової частини об'єкта державної сімейної політики;

- акцентується необхідність робити наголос на значущості поняття «соціального батька», використання якого надає можливість належної оцінки та визнання роботи чоловіка з піклування незалежно від того, чи є він водночас і біологічним батьком дитини та чи проживав разом із дитиною протягом тривалих періодів;

- особливо наголошено на тому, що вимагають спеціального дослідження аспекти проблематики, пов'язані з розгортанням процесів глобалізації;

- охарактеризовано новітні рекомендації щодо державно-управлінської діяльності з посилення сімейної ролі чоловіків за такими

напрямами, як політика на ринку праці, політика в галузі освіти та ЗМІ, політика в галузі сімейного права, політика в галузі охорони здоров'я, політика в галузі соціальних послуг.

Теоретичне значення відповідних положень обумовлюється тим, що вони являють собою важливу сукупність елементів теоретико-методологічної бази створення наукової концепції вдосконалення механізмів державного управління сферою сімейних (родинних) відносин в Україні на сучасному етапі суспільного розвитку. Їхня практична значущість впливає з можливості та корисності застосування одержаних результатів із метою питомого збільшення результативності та істотного підвищення ефективності функціонування вітчизняної системи механізмів державного управління у відповідній частині. Подальші розробки з цієї теми, на нашу думку, мають бути пов'язані насамперед із усебічним науковим опрацюванням здобутків, надбань і невдач державно-управлінської сімейної політики початку ХХІ століття у країні, яку нами обрано за об'єкт порівняльного дослідження, – Сполучених Штатах Америки.

Використані джерела інформації:

1. Amato P.R. Nonresidential fathers and children's wellbeing: a meta-analysis / P.R.Amato, J.Gilbreth // *Journal of Marriage and the Family*. –1999. –Vol. 61 (August). –P. 557—573.
2. Barclay L. The experiences of new fatherhood: a socio-cultural analysis / L.Barclay, D.Lupton // *Journal of Advanced Nursing*. –1999. –Vol. 29. –No. 4. –P. 1013—1020.
3. Beardshaw T. Taking forward work with men in families / T.Beardshaw // *Baba: Men and fatherhood in South Africa* / [editors L.Richter and R.Morrell]. –Cape Town : HSRC Press, 2006. –P. 306–316.
4. Finch N. Gender equity and time use: how do mothers and fathers spend their time? / N.Finch // *Social policy, employment and family change in comparative perspective* / [ed. by J.Bradshaw and A.Hatland]. –Cheltenham (UK) ; Northampton (MA) : Edward Elgar, 2008. –P. 255–281.
5. Kaufman G. The portrayal of men's family roles in television commercials / G.Kaufman // *Sex Roles*. –1999. –Vol. 41. –Nos. 5–6. – P. 439–458.
6. Knijn T. Men and (their) families: comparative perspectives on men's roles and attitudes towards family formation / T.Knijn, I.Ostner, C.Schmitt // *Social policy, employment and family change in comparative perspective* / [ed. by J.Bradshaw and A.Hatland]. – Cheltenham (UK) ; Northampton (MA) : Edward Elgar, 2008. – P. 179–197.
7. *Men in families and family policy in a changing world* / UN Department of Economic and Social Affairs; Division for Social Policy and Development. – New York : United Nations, 2011. – V, 201 p.
8. Richter L. Fatherhood and families / L.Richter, J.Chikovore, T.Makusha, A.Bhana, Z.Mokomane, S.Swartz, M.Makiwane // *Men in families and family policy in a changing world* / UN Department of Economic and Social Affairs; Division for Social Policy and Development. –New York : United Nations, 2011. –P. 47–84.
9. Roer Strier D. Coping strategies of immigrant parents: directions for family therapy / D. Roer Strier // *Family Process*. – 1996. – Vol. 35. – No. 3. – P. 363–376.
10. Sunderland J. “Parenting” or “mothering”? The case of modern childcare magazines / J.Sunderland // *Discourse and Society*. – 2006. – Vol. 17. – No. 4: Conditions of Work and Employment Series, No. 8. – P. 503–527.

Рецензент: Корецький М.Х., д.держ.упр., професор.